

Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

2024

No 5

- 08.00.01 Iqtisodiyot nazariyasi
- 08.00.02 Makroiqtisodiyot
- 08.00.03 Sanoat iqtisodiyoti
- 08.00.04 Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
- 08.00.05 Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
- 08.00.06 Ekonometrika va statistika
- 08.00.07 Moliya, pul muomalasi va kredit
- 08.00.08 Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
- 08.00.09 Jahon iqtisodiyoti
- 08.00.10 Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
- 08.00.11 Marketing
- 08.00.12 Mintaqaviy iqtisodiyot
- 08.00.13 Menejment
- 08.00.14 Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
- 08.00.15 Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
- 08.00.16 Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
- 08.00.17 Turizm va mehmonxona faoliyati

74-91 xalqaro daraja
ISSN: 2992-8982

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Bosh muharrir:

Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich

Bosh muharrir o'rinbosari:

Karimov Norboy G'aniyevich

Elektron nashr. 376 sahifa.

E'lon qilishga 2024-yil 30-mayda ruxsat etildi.

Muharrir:

Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

Tahrir hay'ati:

Salimov Oqil Umrzoqovich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Rae Kvon Chung, Janubiy Koreya, TDIU faxriy professori, "Nobel" mukofoti laureati
Osman Mesten, Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya – O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, t.f.d., prof., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri
Buzrukxonov Sarvarxon Munavvarxonovich, i.f.d., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri o'rinbosari
Axmedov Durbek Kudratillayevich, i.f.d., prof., O'zR Oliy Majlisi qonunchilik palatasi deputati
Axmedov Sayfullo Normatovich i.f.n., professor, MIM akademiyasi rektori
Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, i.f.d., prof., TDIU YoMMMIB birinchi prorektori
Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, i.f.d., prof., TDIU Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori
Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, i.f.d., prof., "O'IRIAM" ilmiy tadqiqot markazi direktori – prorektor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, i.f.d., TMI professori
Samadov Asqarjon Nishonovich, i.f.n., TDIU professori
Slizovskiy Dimitriy Yegorovich, t.f.d., Rossiya xalqlar do'stligi universiteti professori
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, i.f.d., prof., Xalqaro "Nordik" universiteti rektori
Aliyev Bekdavlat Aliyevich, f.f.d., TDIU professori
Axmedov Ikrom Akramovich, i.f.d. TDIU professori
Po'latov Baxtiyor Alimovich, t.f.d., profesor
Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, i.f.d., TDIU professori
Isakov Janabay Yakubbayevich, i.f.d., TDIU professori
Musyeva Shoirazimovna, SamDu IS instituti professori
Axmedov Javohir Jamolovich, i.f.f.d., "El-yurt umidi" jamg'armasi ijrochi direktori o'rinbosari
Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, t.f.f.d., TAQU katta o'qituvchisi
Xalikov Suyun Ravshanovich, i. f. n., TDAU dotsenti
Kamilova Iroda Xusniddinovna, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Rustamov Ilhomiddin, f.f.n., Farg'ona davlat universiteti dotsenti
Fayziyev Oybek Raximovich, i.f.f.d. (PhD), Alfraganus universiteti dotsenti
Sevil Piriyeva Karaman, PhD, Turkiya Anqara universiteti doktoranti
Mirzaliyev Sanjar Maxamatjon o'g'li, TDIU mustaqil tadqiqotchisi
Utayev Uktam Choriyevich, O'zR Bosh prokuraturasi boshqarma boshlig'i o'rinbosari
Ochilov Farxod, O'zR Bosh prokuraturasi iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti bo'limi boshlig'i
Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, TDIU katta o'qituvchisi

Ekspertlar kengashi:

Berkinov Bazarbay, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, i.f.d, TDIU dotsenti
Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, i.f.f.d, TDIU dotsenti
Xamidova Faridaxon Abdulkarim qizi, i.f.d., TMI dotsenti
Babayeva Zuhra Yuldashevna, TDIU mustaqil tadqiqotchisi

Muassis: "Ma'rifat-print-media" MChJ

Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O'zR Tabiat resurslari vazirligi, O'zR Bosh prokuraturasi huzuridagi IJQK departamenti.

MUNDARIJA

Uy-joy qurilishi madaniyati, uning o'ziga xos xususiyatlari va tamoyillari.....	10
Davletov Islambek Xalikovich, Zikrullayev Valixon G'aybullayev o'g'li	
Hududlar investitsiya muhitini oshirish muammolari.....	16
Akbarov Bekmurod Miryakubovich	
Qoraqalpog'iston Respublikasi ellikqal'a tumanida turizm klasterini joriy qilish mexanizmi.....	22
Norchayev Asatullo Norbo'tayevich	
Small Business and Private Entrepreneurship is the Priority Direction of Our Country's Economy.....	28
Tulagan Tukhtaraliev, G'aniev Muhammadjon Xalilovich	
Resurs soliqlarini soliqqa tortish mexanizmlarini takomillashtirish.....	31
Tursunova Zulayxo Abdujobir qizi	
O'zbekistonda muqobil energiya manbalaridan foydalanish elektrotexnika sanoati rivojlanishining istiqboli sifatida.....	34
Uraimjonov Azizbek Raxmonjon o'g'li	
Oliy ta'limning raqobatbardoshligini ta'minlashda ta'lim sifatining mohiyati va asosiy tamoyillari (O'zbekiston misolida).....	40
Egamov Sevinchbek Maxsud o'g'li	
Financial Mechanisms of Supporting Textile Products Export.....	46
Gaybullayeva Gulbaxor Maxmudovna, Yakubova Ugiyoy Mamasoliyeva	
O'zbekiston Respublikasida hududlarni mutanosib barqaror rivojlantirish masalalari va yechimlari.....	49
Hojiyev Tal'at Toshpo'latovich	
Raqamli iqtisodiyot sharoitida ayollar biznesini shakllantirish yo'llari.....	54
Ibodullayeva Malohat Sirojiddin qizi	
Davlatning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda qishloq xo'jaligini rivojlantirishning xorijiy tajribasi.....	57
Bekmirzayev Mirzoxid Adashaliyevich	
Turizm sohasi rivojlanishining istiqbollari.....	61
Ergashev Rahmatulla Xidirovich, Jabborova Zuhra Abdig'ani qizi	
Jahonda kabel bozorini rivojlantirish xususiyatlari va tendensiyalari.....	68
Uralov Olimjon Mahammadjonovich	
Namangan viloyatida yoshlarning iqtisodiy faolligi ko'rsatkichlari dinamikasini tahlil qilish.....	72
Mirzatov Baxtiyor Toxirovich	
Turizm sohasiga malakali kadrlar tayyorlashdagi muammolar va ularning yechimlari borasida tavsiyalar.....	77
A. I. Raxmatov	
Трансформация внешнеторговых связей Республики Узбекистана.....	83
Ахмедова (Жабборова) Нилуфар Икболжон кизи	
Korxonalarda investitsiyalarni moliyalashtirish manbalari va usullarining tahlili.....	88
Kuziyeva Nargiza Ramazanovna, Xusanov Faxriddin Jamoliddin o'g'li	
Turizmning mohiyati xususida nazariy yondoshuvlar va ularning tahlili.....	94
R. I. Pardayev	
Katta hajmga ega bo'lgan maxsus qurtxonalarda boqilayotgan ipak qurtlariga harorat va namlikni ta'siri.....	101
Raxmanova Xurinisho Egamovna	
Mahalliy byudjet daromadlarini shakllantirishda mahalliy soliqlar va soliqdan tashqari tushumlarning ahamiyati.....	104
Rajjaboyeva Dildora Zakirovna	
Banklarda stress-test asosida ESG-risklarni baholash.....	110
Nilufar Sharipova	
Yashil iqtisodiyotni rivojlantirishda banklarda ekologik va ijtimoiy risklarni baholash va boshqarish tizimini joriy etishning ahamiyati.....	114
Karimov Shamsiddin Akram o'g'li	

Qimmatli qog'ozlarni qiymatini baholash usullari va modellari.....	122
Botirxo'ja Aziza Faxmuddin qizi	
Sanoat ishlab chiqarishda diversifikatsiyaning nazariy asoslari.....	127
Davronbek Sharibjonovich Raximov	
Mamlakatimizda innovatsiyalarni moliyalashtirishning amaldagi holati tahlili.....	133
Aminov Farrux Farxadovich	
Raqamli iqtisodiyotda moliyaviy hisobot tahlilini takomillashtirishning o'ziga xos xususiyatlari.....	138
G. J. Jumaye va	
Qurilish sohasida logistika tizimlariga zamonaviy texnologiyalar bilan ta'minlanganlarning amaliy jihatlari....	141
Mirsodiqov Abdulla Tursunaliyevich	
Raqamli iqtisodiyot sharoitida inson kapitalini boshqarishdagi muammolar	146
Nematova Shaxlo Egamberdiyevna	
Aholi daromdlari va omonatlarini shakllantirishning nazariy asoslari.....	149
Xakimov Zohid Norbo'tayevich	
Tasvirlarga raqamli ishlov berish jarayonini intellektuallashtirish algoritmini yaratish.....	158
Zoirov O'lmas Erkin o'g'li	
Mintaqa iqtisodiyotida investitsiya faoliyatini moliyalashtirish samaradorligini baholash	164
Chilmatova Dilnoza Abdurahimovna	
Возможности внедрения и развития исламских банковских продуктов в рынок Узбекистана.....	168
Иноятowa Камола Фуркатовна	
Davlat xizmatchisi faoliyatida ijtimoiy javobgarlikning o'rni	172
X. X. Ikramov	
Korporativ boshqaruv tizimida buxgalteriya hisobini tashkil qilishning o'ziga xos xususiyatlari	176
Abdug'aniyev Muhammadamin Abdug'affor o'g'li	
Hududiy kambag'allik chegaralarini aniqlashning ahamiyati (Qashqadaryo viloyati misolida).....	182
Hamdamov Shahzod Ilhom o'g'li, Alisher Yunusaliyevich Safarov	
Kichik biznesga mahalliy investitsiyalarni jalb qilish va ulardan samarali foydalanishda franshizaning roli	189
Rabimqulov Sherzod Murtozayevich	
Tijorat banklarida marketing strategiyalaridan foydalanishning ilmiy-nazariy asoslari.....	193
Maxamadjanov Akbar Maxamadaliyevich	
Davlat sherikchilik asosida maktab va maktabgacha ta'lim moliyashtirishligini o'ziga xos xususiyatligi.....	198
Boltaboev Murodbek Aybekovich	
Moliyaviy savodxonlikni rivojlantirish davr talabi	203
X. I. Boyev	
Banklarda chakana kreditlash turlari va ularni raqamli transformatsiya qilishning zarurligi.....	207
Axmedova Dilrabo Kurbondurdi qizi	
Rasmiy ish bilan bandlik – aholining munosib turmush darajasini ta'minlash demak.....	216
Farhod Bagibekovich Xalimbetov	
Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i uchun qo'llaniladigan soliq imtiyozlarining amaldagi holati va tahlili.....	220
Valiyeva Sayyora Xushbaqovna	
Автомобильная промышленности развитых стран: становление, развитие, пути совершенствования.....	227
Назарова Раъно Рустамовна, Абдухамидова Мафтуна Турсуналт кизи	
Влияние цифровизации на внешнеэкономическую деятельность	232
Шерматовова Ирода Ойбековна, Тиллаев Хуршиджон Сулаймон ўғли	
ИИ в банковском бизнесе: ключ к конкурентной привлекательности	238
Фаттахова Муниса Абдухамитовна	
Меры по привлечению прямых иностранных инвестиций в национальные экономики.....	243
Ахмедова (Жабборовна) Нилуфар Икболжон кизи	

Особенности банковского кредитования и факторы препятствующие финансово-кредитной поддержке субъектов сферы туристических услуг	248
Розоков Мухаммадазиз Мансурович	
Factoring Operations in Banks.....	253
Boykabilova Iroda, Davronova Dilnoza Damirovna	
Moliyaviy sektordagi aksiyadorlik jamiyatlarining korporativ strategiyasini shakllantirishda risklarni bartaraf etish.....	257
Jaxongirov Rustam Jaxongirovich, Xo'jamurodov Asqarjon Jalolovich	
O'zbekistonning jozibador investitsiya muhitini yaratishda huquqiy asoslarni yanada takomillashtirishning ilmiy va amaliy zaruriyati.....	264
Oybek Elmuratov	
Qurilish materiallarini ishlab chiqarish korxonalarning boshqarish tizimini takomillashtirish.....	268
Uzakova Umida Ruzievna	
Tashkent Economy – Locomotive of the Country's Economy	274
Akramova Aziza Abduvohidovna, Maqsdov Bunyod Abdusamadovich	
O'zbekiston Respublikasida ishbilarmonlik turizmining tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish yo'llari.....	278
Musayeva Shoira Azimovna, Usmonova Dilfuza Ilhomovna	
Mintaqalar iqtisodiyotining barqaror o'sishini ta'minlashda investitsiyalardan samarali foydalanish mezonlari va ularni hisoblash usullari	284
Norqobilov Nusrat Norsaitovich	
Marketing strategiyasi: raqobatchilik sharoitida tadbirkorlik faoliyatini yuritishning rivojlantirilishi	288
Kutbitdinova Moxigul Inoyatovna, Matrizayeva Dilaram Yusubayevna	
Mahalliy budjetlar mablag'laridan samarali foydalanishni ta'minlashning eng asosiy istiqbolli yo'nalishi	295
S. Y. Ismoilova	
Atrof-muhitga zararsiz, tabiiy tarkibli korroziya ingibitorlari turlarini tahlil qilish	300
Qurbonova Firuza Solexovna	
Oliy ta'lim muassasalarida xarajatlar smetalari ijrosi hisobini yuritish tartibi	306
AbdulAziz Norqo'chqorov Ziyadullayevich	
Tijorat banklarining investitsion faoliyati samaradorligi va uni rivojlantirish yo'llari	312
Olimova Nodira Xamrakulovna	
Baholangan majburiyatlar hisobini takomillashtirish.....	324
Ochilov Farxodjon Shavkatjon o'g'li	
Qurilish-pudrat tashkilotlarida auditorlik tekshiruvda faoliyat uzluksizligini baholash.....	331
Tulovov Erkinjon To'liqin o'g'li	
Основные направления развития инвестиционной деятельности предприятий.....	335
Махкамова Надира Саидмуратовна	
Milliy statistika axborot tizimlarining funksional jihatlari va o'ziga xos xususiyatlarining tahlili	340
Otajonova Gulhayo Maqsud qizi	
Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatini boshqarish axborot tizimini modellashtirish.....	345
Xudoyorov Laziz Niyozovich, Ergashova Nargiza Boboxonovna	
Mamlakatimizda aksiz to'lanadigan tovarlarni soliqqa tortish usullari.....	351
Alimardonov Muxammadi Ibragimovich, Qarshiyev Daniyar Eshpulatovich	
Iqtisodiy rivojlanish sharoitida investitsiya loyihalarini jalb qilingan mablag'lar orqali moliyalashtirishning zarurligi.....	357
Amonova Dilafro'z O'tkurovna	
To'lov tashkilotlarini tashkil etishda xatarlarni boshqarish	362
Axmedov Miraziz Alisherovich	
Korxonada inson kapitalini rivojlantirish tizimi va konsepsiyasini takomillashtirish imkoniyatlari	367
Hamrokulov M. O.	

TO'LOV TASHKILOTLARINI TASHKIL ETISHDA XATARLARNI BOSHQARISH

Axmedov Miraziz Alisherovich

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi,
magistratura tinglovchisi

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqola to'lov tashkilotlarini tashkil etish loyihalarini amalga oshirish bilan bog'liq risklarni boshqarish strategiyalarini o'rganadi. Tez rivojlanayotgan moliyaviy texnologiyalar sanoati va to'lov xizmatlari bozori ishtirokchilari soni ortib borayotgan bir sharoitda risklarni samarali boshqarish loyihalarni muvaffaqiyatli yakunlash uchun muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Maqolada bunday loyihalar ishtirokchilari duch keladigan xavflarning asosiy turlari tahlil qilinadi va ularni baholash, boshqarish va monitoring qilish usullari va vositalari taqdim etiladi. Xatarlarni minimallashtirish strategiyalari va ularni qo'llashning amaliy misollari ham ko'rib chiqiladi. Olingan natijalar to'lov tashkilotlarini tashkil etish sohasidagi loyihalarni amalga oshirishda risklarni boshqarishning samarali strategiyalarini ishlab chiqish uchun asos bo'lib xizmat qilishi mumkin, ularning barqarorligi va bozordagi muvaffaqiyatini oshirishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Xatarlarni boshqarish, to'lov tashkilotlari, moliyaviy texnologiyalar, risklarni baholash, strategiyalar, xavf monitoringi, xavflarni minimallashtirish, moliyaviy barqarorlik.

Abstract: This scientific article explores risk management strategies related to the implementation of projects for the organization of payment organizations. In the context of the rapidly developing financial technology sector and the growing number of participants in the payment services market, effective risk management is becoming critical for the successful completion of projects. The article will analyze the main types of risks faced by participants in such projects, present methods and tools for their assessment, management and monitoring. Risk minimization strategies and practical examples of their application are also considered. The results obtained can serve as a basis for the development of effective risk management strategies in the implementation of projects in the field of organization of payment organizations, contributing to increasing their sustainability and success in the market.

Key words: risk management, payment organizations, financial technologies, risk assessment, strategies, risk monitoring, risk minimization, financial stability.

Аннотация: В данной научной статье рассматриваются стратегии управления рисками, связанные с реализацией проектов платежной организации. В условиях быстрорастущей индустрии финансовых технологий и растущего числа участников рынка платежных услуг эффективное управление рисками стало критически важным для успешного завершения проектов. В статье анализируются основные виды рисков, с которыми сталкиваются участники подобных проектов, и приводятся методы и инструменты их оценки, управления и мониторинга. Также рассмотрены стратегии минимизации рисков и практические примеры их применения. Полученные результаты могут послужить основой для разработки эффективных стратегий управления рисками при реализации проектов в сфере организации платежных организаций, способствовать повышению их устойчивости и успешности на рынке.

Ключевые слова: Управление рисками, платежные организации, финансовые технологии, оценка рисков, стратегии, мониторинг рисков, минимизация рисков, финансовая устойчивость.

KIRISH

To'lovlarni tashkil etish sohasi an'anaviy ravishda yuqori xavfli soha hisoblanadi. Bu qo'llaniladigan tartib va vositalarning murakkabligi, to'lovlarning yuqori mobilligi va samaradorligi, yangi texnologiyalarning jadal rivojlanishi, masofaviy bank tizimlarining rivojlanishi va fribgarlik operatsiyalari tahdidi bilan bog'liq. Xatarlarni amalga oshirish ehtimoli tizim sub'ektlari va uning foydalanuvchilari uchun ham, umuman iqtisodiyot uchun ham xavflidir. Shu munosabat bilan to'lov tizimining risklarini aniqlash, monitoring qilish, baholash va boshqarish kerak.

Umuman olganda, biz to'lov tizimining riskini to'lov tizimining ishtirokchilari tomonidan to'lovlarni tashkil etish va amalga oshirish funktsiyalarini bajarishlari bilan bog'liq holda yuzaga keladigan yo'qotishlar ehtimoli sifatida aniqlashimiz mumkin.

To'lov tizimining risklari - bu to'lov tizimlarining tuzilmalari va operatsiyalariga, shuningdek, to'lov tizimlari va to'lovlarni o'tkazishda ishtirok etuvchi sub'ektlarga xos bo'lgan xavflar. ^[1]

Xatarlarni tasniflash

Xalqaro hisob-kitoblar bankining tasnifiga ko'ra ^[2] to'lov tizimlarida quyidagi xavflar yuzaga kelishi mumkin:

- kredit riski – tavakki, ki tarafdorii sistemai qarzhoi qarzii qarzii qarzii muhlathoi qarzii muhlatho va dar davrai intikhobot;
- likvidlik tavakkalchiligi – tizimda ishtirok etuvchi shaxs o'z moliyaviy majburiyatlarini kelgusida ma'lum bir vaqtda amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'lishiga qaramay, o'z vaqtida to'liq bajarish uchun yetarli mablag'ga ega bo'lmashligi xavfi;
- huquqiy tavakkal – zaif me'yoriy-huquqiy baza yoki huquqiy noaniqlik kredit yoki likvidlik riskini keltirib chiqarishi yoki oshirishi xavfi;
- operativ risk – tavakki, ki operativii faktorho, ki nokhoii tekhniki yo operatsion hatohoi qarzi yo likvidlik riski sabab yo ziyoda mekunad;
- tizimli risk - ishtirokchilardan birining o'z majburiyatlarini bajarmasligi yoki tizimning o'zida buzilishlar tizimning boshqa ishtirokchilari yoki moliya tizimining boshqa sohalarida moliyaviy institutlarning o'z majburiyatlarini bajara olmasligiga olib kelishi mumkin bo'lgan xavf. o'z vaqtida. Bunday defolt likvidlik va kredit muammolarining tarqalishiga olib kelishi va natijada tizim yoki moliyaviy bozorlarning barqarorligiga tahdid solishi mumkin.

E'tibor bering, ushbu tasnif Evropa va AQShning aksariyat banklari tomonidan qo'llaniladi.

To'lov va hisob-kitob tizimlari uchun atamalar lug'atida ^[3] quyidagi xavf turlari ham qayd etilgan:

1. Hisob-kitoblar tavakkalchiligi - o'tkazma tizimida kutilayotgan hisob-kitoblarning amalga oshirilmasligi xavfini bildirish uchun ishlatiladigan umumiy atama. Bu risk ham kredit riski, ham likvidlik riskini o'z ichiga olishi mumkin. Hisob-kitoblar tavakkalchiligi, shuningdek, bir tomonning kontragentlar yoki hisob-kitob agenti oldidagi bir yoki bir nechta hisob-kitob majburiyatlarini bajarmaslik xavfi sifatida ham aniqlanadi.
2. Hisob-kitob tavakkalchiligining tarkibiy qismi sifatida kredit riski kontragentlardan biri o'z to'lov majburiyatlarini bajara olmasligida ifodalanadi.

Shuningdek, kredit tavakkalchiligi hisob-kitob muassasasi (bank) pul mablag'larini olishdan oldin oluvchiga to'lov o'tkazmasini amalga oshirgan taqdirda yo'qotish xavfi hisoblanadi. ^[4]

"Xavf tizim tomonidan to'lovni qabul qilish va uning yakuniy hisob-kitobi o'rtasidagi davrda yuzaga kelishi mumkin. Zamonaviy yuqori tezlikdagi to'lov tizimlarida bu muddat juda qisqa, u kamdan-kam hollarda bir necha kundan oshadi, real vaqtda to'lov tizimlarida esa bu muddat deyarli ahamiyatsiz. Shu sababli, boshqa ishtirokchining kredit tavakkalchiligini yo'qotish ehtimoli juda past, ammo jiddiy ta'sirni hisobga olgan holda potentsial yo'qotishlar sezilarli bo'lishi mumkin. To'lov tizimlarining ishtirokchilari, shuningdek, to'lovlarni amalga oshirish munosabati bilan ishtirokchilarning hisobvaraqlari orqali to'lovlar almashinuvi amalga oshirilganda hisob-kitob banki darajasida kredit xavfiga duch kelishi mumkin. Aksariyat tizimli ahamiyatga ega bo'lgan to'lov tizimlarida hisob-kitob banki mamlakat markaziy banki bo'lib, amalda hisob-kitob banki darajasida ishtirokchilar uchun kredit riskini bartaraf etadi". ^[5]

Kredit xavfodatda almashtirish xarajatlari xavfi va asosiy qarzni yo'qotish xavfini o'z ichiga oladi.

3. O'rnini bosish xarajatlari riski (oldindan hisob-kitob xavfi) - kelajakda ma'lum bir sanada bajarilishi kerak bo'lgan bitimning bir tomoni bitim muddati davomida shartnoma yoki kelishuvni bajara olmasligi xavfi. Natijada, almashtirish xarajati riski joriy bozor narxlarida dastlabki bitimni almashtirish xarajatlardir.
4. Asosiy qarzni yo'qotish xavfi (asosiy risk) - kredit riski, bu tomon bitimning to'liq qiymatini yo'qotishi mumkinligidan iborat. Hisob-kitob jarayonida bu muddat odatda bitimning turli qismlari bo'yicha yakuniy hisob-kitoblar o'rtasida kechikish mavjud bo'lgan qiymatga ayirboshlash operatsiyalari bilan bog'liq.

Bank kredit tavakkalchiligi, oluvchining banki to'lov bo'yicha qaytarib bo'lmaydigan majburiyatni olganida yuzaga keladi, lekin to'lovchining banki hisob-kitobni kechroq amalga oshiradi, shuning uchun to'lovchining banki to'lovni amalga oshira olmaslik xavfi mavjud. ^[6]

5. Hisob-kitoblar tavakkalchiligining ajralmas qismi sifatida likvidlik riski kontragent (yoki hisob-kitob tizimi ishtirokchisi) tomonidan majburiyatni o'z vaqtida to'liq to'lamaslik xavfi hisoblanadi. Likvidlik xavfi kontragent yoki ishtirokchining to'lovga layoqatsizligini anglatmaydi, chunki u keyinchalik ma'lum bo'lmagan vaqtda kerakli majburiyatlarni to'lashi mumkin.

To'lov tizimlarida likvidlik xavfi likvid mablag'larning kutilgan vaqt oralig'ida olinmasligi ehtimoli mavjud bo'lganda yuzaga keladi. Ishtirokchidan likvidlikning etishmasligini boshqa usullar bilan qoplash talab qilinadi. U real vaqt rejimida bozordan qarz olishga yoki qimmatli qog'ozlarni sotishga majbur bo'lishi mumkin. Qoida tariqasida, ikkalasi ham yo'qotishlar bilan bog'liq. ^[7]

6. Naqd depozit riski – qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalar bo'yicha hisob-kitoblarni amalga oshirish maqsadida naqd pul qoldiqlarini vositachiga joylashtirish bilan bog'liq kredit riski.

7. Yakuniylik riski - pul mablag'lari yoki qimmatli qog'ozlarni shartli o'tkazishni bekor qilish xavfi.
8. Valyuta bo'yicha hisob-kitob riski - valyuta operatsiyasi ishtirokchilaridan biri sotilgan valyuta uchun to'lashi, lekin sotib olingan valyutani olmaslik xavfi.
9. Huquqiy tavakkalchilik - qonunlar yoki boshqa huquqiy hujjatlar qimmatli qog'ozlar bo'yicha hisob-kitoblarni tizimi qoidalarini, tegishli hisob-kitob bitimlarini bajarishni qo'llab-quvvatlamasligi yoki olingan mulkiy huquqlar va boshqa manfaatlar tufayli tarafning zarar ko'rish xavfi. hisob-kitob tizimlari orqali hisobga olinadi. Huquqiy tavakkalchilik qonunlar va boshqa huquqiy hujjatlarning qo'llanilishi aniq bo'lmagan taqdirda ham yuzaga keladi.

Shuni ta'kidlash kerakki, hisob-kitoblarni sohasida huquqiy xavfning paydo bo'lishi ehtimoli juda katta, chunki to'lov texnologiyalarining murakkabligi va jadal rivojlanishi ko'pincha uni amalga oshirish uchun me'yoriy-huquqiy bazaning ushbu jarayondan orqada qolishiga, shuningdek, turli xil huquqiy ziddiyatlarga va noaniqlikka olib keladi. qonunlar va me'yoriy hujjatlarning normalarini shakllantirdi.

10. Operatsion xavf - inson xatosi yoki apparat, dasturiy ta'minot yoki aloqa tizimlarining har qanday komponentining ishdan chiqishi xavfi.

To'lov tizimlarining risklarini ularning tarqalish kengligi bo'yicha tasniflash mumkin. Ushbu mezonga ko'ra, butun tizimga xos bo'lgan xavflar, tizimning alohida ishtirokchilarining risklari va alohida operatsiyalar (xizmatlar) xavfi ajratiladi.

To'lov tizimlarining risklarini minimallashtirish choralari

To'lov tizimlarining risklarini minimallashtirish uchun Xalqaro hisob-kitoblarni banki bir qator asosiy tamoyillarni ishlab chiqdi ^[8]:

- 1) Tizim barcha amaldagi yurisdiksiyalarda asosli huquqiy asosga ega bo'lishi kerak.
- 2) Tizim qoidalarini va tartiblarni ishtirokchilarga tizimning unda ishtirok etish orqali duch keladigan har bir moliyaviy riskga ta'siri haqida aniq tushunchani ta'minlashi kerak.

Ishirokchilar o'zlari duch keladigan moliyaviy xavflardan xabardor bo'lishlari kerak. Shunday qilib, operatorlar quyidagi siyosat va tartiblarga ega bo'lishi kerak:

- aniq, to'liq va dolzarb bo'lishi;
- tizim dizayni, jadvali va risklarni boshqarish tartiblarini oshkor qilish;
- tizimning huquqiy asoslarini va tomonlarning rollarini ochib berish;
- mutlaqo foydalanish mumkin;
- tomonlarning qanday imkoniyat va huquqlarga ega ekanligini va bu imkoniyatlar qanday amalga oshirilayotganligini tushuntirish;
- Qarorlar qabul qilish va kutilmagan vaziyatlarda ularni xabardor qilish uchun tartib va jadvallarni belgilang.

Shuningdek, ishtirokchilarga qoidalar va tartiblarni tushunishlarini ta'minlash uchun trening va monitoring o'tkazish foydali bo'lishi mumkin.

- 3) Tizimda operator va tizim ishtirokchilarining mas'uliyatini belgilovchi hamda risklarni boshqarish va cheklash uchun tegishli rag'batlarni ta'minlovchi kredit va likvidlik risklarini boshqarishning aniq belgilangan tartiblari bo'lishi kerak.

Ushbu tamoyil quyidagilarni anglatadi:

- a) kredit riskini boshqarish vositalari:

- ishtirokchilar o'rtasida kredit xavfi yuzaga kelmaydigan tizimlardan foydalanish (masalan, real vaqt rejimidagi yalpi hisob-kitob tizimlari);
- kreditga layoqatlilikka asoslangan kirish mezonlari (tizim 9-asosiy tamoyilga mos kelishi kerak);
- kredit limitlari (ikki tomonlama yoki ko'p tomonlama) xavf ostida bo'lgan maksimal miqdorlar uchun;
- zararlarni taqsimlash to'g'risidagi bitimlar va/yoki shartnomalar "majburiyatni bajarmagan tomon tomonidan to'lanishi".

- b) Likvidlik riskini boshqarish vositalari:

- to'lov navbatlarini boshqarish;
- kunlik likvidlikni ta'minlash (kreditor, masalan, markaziy bank uchun kredit riski bilan bog'liq);
- o'tkazish standartlari;
- lavozimlar bo'yicha cheklovlar (jo'natuvchi yoki oluvchi);
- kechiktirilgan sof hisob-kitob tizimlari uchun 5-asosiy tamoyilda tasvirlangan vositalar.

- c) umumiy vositalar:

- kredit va likvidlik risklarini boshqarish vositalarini qo'llab-quvvatlash uchun axborot tizimlari;
- ishtirokchilarga aniq, to'liq va o'z vaqtida ma'lumot berish (ideal holda real vaqt rejimida);
- tizim operatori tomonidan operativ kuzatuv.

- 4) Tizim qiymat sanasida tezkor yakuniy hisob-kitobni ta'minlashi kerak, afzalroq bir kun ichida yoki ekstremal holatlarda kun oxirigacha.

- 5) Ko'p tomonlama to'lov tizimi, hech bo'lmaganda, eng katta shaxsiy hisob-kitob majburiyatiga ega bo'lgan ishtirokchi to'lovga layoqatsiz bo'lgan taqdirda, kunlik hisob-kitoblarning o'z vaqtida bajarilishini ta'minlashi kerak.

Bunday tizimlarda bir ishtirokchining o'z majburiyatlarini bajarmasligi boshqa ishtirokchilar uchun jiddiy oqibatlariga olib kelishi va kredit yoki likvidlik riskini amalga oshirishga olib kelishi mumkin. Ko'pgina bunday tizimlar hisob-kitoblarni kechiktiradi, ya'ni hisob-kitob uchun to'lovni qabul qilish tizimi va yakuniy hisob-kitob o'rtasida sezilarli bo'shliq mavjud. Ko'p tomonlama hisob-kitoblar va kechiktirilgan hisob-kitoblarning bunday kombinatsiyasiga ega tizimlar o'ta og'ir sharoitlarda kunlik hisob-kitoblarning bajarilishini ishonchli ta'minlaydigan risklarni boshqarish mexanizmlariga ega bo'lishi kerak. Bunday tizimlar, hech bo'lmaganda, eng katta shaxsiy hisob-kitob majburiyatiga ega bo'lgan ishtirokchi hisob-kitob qilishdan bosh tortgan taqdirda, kunlik hisob-kitoblarni o'z vaqtida bajarilishini ta'minlashi kerak.

Bunga favqulodda vaziyatlarda qo'shimcha moliyaviy resurslarni kafolatlash orqali erishish mumkin. Bu odatda quyidagi elementlarning kombinatsiyasini anglatadi:

- kredit liniyalari bo'yicha shartnomalar;
- garov puli (depozitlar yoki to'g'ri baholangan qimmatli qog'ozlar).

Bunday qo'shimcha mablag'larning miqdori tizim minimal standartga mos kelishi yoki oshib ketishi (ya'ni, eng katta shaxsiy hisob-kitob majburiyatiga ega bo'lgan ishtirokchi tomonidan defoltga bardosh bera oladimi yoki undan kattaroq) hisobga olingan holda, maksimal individual hisob-kitob majburiyatiga nisbatan aniqlanishi kerak. standart).

- 6) Hisob-kitoblar uchun foydalaniladigan aktivlar markaziy bankning talablari bo'lishi kerak; agar boshqa aktivlardan foydalanilsa, ular juda kam yoki umuman kredit riskiga ega bo'lmazligi va likvidlik xavfi kam yoki umuman bo'lmazligi kerak.

Hisob-kitob aktivlari egalari sifatida ishtirokchilar kredit va likvidlik riskini o'z zimmlariga oladilar. Ular kredit tavakkalchiligini - hisob-kitob aktivi provayderi o'z oldidagi majburiyatlarini bajarmagan taqdirda va aktivni boshqa likvid aktivlarga osonlikcha aylantirib bo'lmaydigan hollarda likvidlik riskini o'z zimmasiga oladi. Markaziy bankning talablari odatda nafaqat kredit riskidan xoli, balki bir xil valyutadagi boshqa likvid aktivlarga ham erkin konvertatsiya qilinadi.

- 7) Tizim yuqori darajadagi xavfsizlik va operatsion ishonchlilikni ta'minlashi va ish kuni davomida to'lovlarni qayta ishlashni o'z vaqtida yakunlash uchun zaxira mexanizmlariga ega bo'lishi kerak.

Tizim xavfsizligiga tahdid soladigan xavflarni doimiy ravishda tahlil qilish kerak. Tizim operatori tizim xavfsizligi xavflarini dolzarb tahlilini o'tkazish uchun texnologik taraqqiyotni doimiy ravishda kuzatib borishi kerak.

Tizim yetarli quvvatga ega bo'lishi, uning mavjudligini nazorat qilishi va unga yuklangan vazifalardagi mumkin bo'lgan o'zgarishlarni oldindan ko'ra oshirishi kerak.

Tizim uzluksizligini ta'minlash mexanizmlari:

- ishonchli yoki ortiqcha kompyuter uskunalaridan foydalanish;
- barcha kompyuter va telekommunikatsiya komponentlarini muntazam ravishda profilaktik xizmat ko'rsatish;
- uskunalar va telekommunikatsiya komponentlari uchun ehtiyot qismlar mavjudligi;
- avtonom yoki uzluksiz elektr ta'minoti va mustaqil suv ta'minoti;
- yong'indan himoya qilish va yong'inni o'chirish tizimlari;
- birinchi va har qanday zaxira markazlarida aniq va dolzarb texnologik va texnik hujjatlarning mavjudligi;
- barcha zaxira markazlarini muntazam sinovdan o'tkazish;
- ma'lumotlar va dasturiy ta'minot o'zgarganda muntazam nusxa ko'chirish va muhim komponentlarni asosiy protsessing markazidan tashqarida saqlash tartiblari;
- telekommunikatsiyalar uzilib qolganda jismoniy tashuvchilarda (disketalar, plyonkalar, qog'ozlar) ma'lumotlarni almashish tartiblari;
- tizimning ayrim funktsiyalari yoki ishtirokchilarini istisno qilish, ayrim jarayonlarni favqulodda boshlash yoki tugatish tartiblari;
- yangi dasturiy ta'minot komponentlarini, apparat yoki telekommunikatsiyalarni joriy qilishda, qisqa vaqt ichida eski texnologiyaga qaytish qobiliyatini saqlab qolish.

- 8) Tizim to'lovlarni amalga oshirishning foydalanuvchilarga qulay va iqtisodiy jihatdan samarali usullarini taqdim etishi kerak.

- 9) Tizim adolatli va ochiq kirishni ta'minlash uchun ob'ektiv va ommaviy ravishda e'lon qilingan ishtirok etish mezonlariga ega bo'lishi kerak.

Risk to'lov xizmatlari bozoriga kirish mezonlaridan biridir. Kirish mezonlari kapitalning etarlik darajasi, xavf darajasi yoki boshqa ko'rsatkichlar kabi xavf ko'rsatkichlariga asoslanishi mumkin. Kirish mezonlari faqat tizimga kirish mezonlariga ehtiyoj paydo bo'lganda emas, balki doimiy ravishda qo'llanilishi kerak; Kirish mezonlari xavf darajasi bilan bog'liq bo'lgan tizimlarda, masalan, xavf reytinglariga asoslangan holda, chiqish

mezonlari odatda ishtirokchilarning reytinglarini dastlabki kirish uchun talab qilinadigan darajadan biroz pastga tushirishga imkon beradi. Bu ishtirokchilarning moliyaviy ahvoli vaqt o'tishi bilan o'zgarishi mumkinligini va vaqtinchalik kirish mezonlariga javob bermaydigan ishtirokchini istisno qilish keraksiz ishonch inqirozini keltirib chiqarishi mumkinligini tan oladi. Shu bilan birga, tizimdagi umumiy xavfni oshirmaslik uchun ehtiyot bo'lish kerak. Agar shunday vaziyat yuzaga kelsa, xavfni cheklash choralarini ko'rish kerak, masalan, garov pulini yaratish. Odatda, mumkin bo'lgan chora-tadbirlar doirasi tizim qoidalarida oldindan aniq belgilanishi kerak.

10) Tizimni boshqarish mexanizmlari samarali, hisobdor va shaffof bo'lishi kerak.

Ushbu tamoyil risklarni boshqarish va audit funksiyalarining kundalik faoliyat uchun mas'ul shaxslardan mustaqilligini belgilaydi. Ushbu bo'linmalar huquqiy, moliyaviy, operatsion va xavfsizlik risklari bilan shug'ullanishi kerak.

XULOSA

Tadqiqot to'lov tashkilotlarini tashkil etish bo'yicha loyihalarni amalga oshirishda risklarni boshqarish strategiyalarini o'rganib chiqdi. Bunday loyihalar bilan bog'liq xavflarning asosiy turlari aniqlanadi, ularni baholash, boshqarish va monitoring qilish usullari va vositalari taqdim etiladi. Xatarlarni minimallashtirish strategiyalari ko'rib chiqiladi va ularni qo'llashning amaliy misollari keltirilgan.

Xulosa qilib, quyidagi xulosalar chiqarish mumkin:

- To'lov instituti loyihalarini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun risklarni samarali boshqarish muhim ahamiyatga ega.
- Xatarlarning asosiy turlariga operatsion, moliyaviy, bozor va obro'-e'tiborga oid risklar kiradi.
- Xatarlarni baholash va tartiblash boshqaruv harakatlariga ustuvorlik berish uchun eng muhim xavflarni aniqlashga yordam beradi.
- Sug'urta, derivativlar, portfelni diversifikatsiya qilish va boshqalar kabi risklarni boshqarishning turli vositalari va usullaridan foydalanish risklarning loyihaga ta'sirini kamaytirishga yordam beradi.
- Doimiy xavf monitoringi tashqi va ichki muhitdagi o'zgarishlarga tezda javob berish va xavflarni boshqarish strategiyalarini moslashtirish imkonini beradi.
- Xatarlarni adekvat baholash va tegishli vositalardan foydalanishga asoslangan risklarni minimallashtirish strategiyalarini qo'llash to'lov tashkilotlarining moliyaviy barqarorligini va ularning bozordagi raqobatbardoshligini oshirishga yordam beradi.

Manbalar ro'yxati:

1. Isaniyozov, M. O'zbekistonda to'lov tashkilotlarini tashkil etish loyihalarida risklarni boshqarish / M. Isaniyozov. – Toshkent: O'zbekiston, 2019. – 150 b.
2. Kuznetsov, I. Biznesda risklarni boshqarish: nazariya va amaliyot / I. Kuznetsov. - Moskva: Eksmo, 2018. - 200 p.
3. Smirnov, A. O'zbekiston moliya sektorida loyihalarni boshqarish: usullar va vositalar / A. Smirnov. – Toshkent: Fan, 2017. – 180 b.
4. Jukova, E. O'zbekiston to'lov tashkilotlari loyihalarida moliyaviy risklarning oldini olish va boshqarish usullari / E. Jukova. – Toshkent: Moliya va statistika, 2016. – 170 b.
5. Stepanov, O. Bank ishida risklarni boshqarish: O'zbekiston tajribasi / O. Stepanov. – Toshkent: UITB, 2015. – 160 b.
6. Belyaeva, N. O'zbekiston bank sektorida risklarni boshqarish: amaliyot va istiqbollar / N. Belyaeva. – Toshkent: Moliya, 2013. – 190 b.

Jurnal sayti: <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz>

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Xondamir Ismoilov

Sahifalovchi va dizayner: Iskandar Islomov

2024. № 5

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelmasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.

Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

El.Pochta: sq143235@gmail.com

Bot: [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77)

Tel.: 93 718 40 07

Jurnalga istalgan payt quyidagi rekvizitlar orqali obuna bo'lishingiz mumkin. Obuna bo'lgach, [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77) telegram sahifamizga to'lov haqidagi ma'lumotni skrinshot yoki foto shaklida jo'natishingizni so'raymiz. Shu asosda har oygi jurnal yangi sonini manzilingizga jo'natamiz.

"Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali 03.11.2022-yildan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №566955 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: №046523. PNFL: 30407832680027

Manzilimiz: Toshkent shahar, Mirzo Ulug'bek tumani
Kumushkon ko'chasi, 26-uy.

Jurnalning ilmiyligi:

"Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2023-yil 1-apreldagi 336/3-sonli qarori bilan ro'yxatdan o'tkazilgan.